

DRUŠTVENI POLOŽAJ MUČENIKA ZA PRVIH KRŠĆ. VJEKOVA

KAD se pojavilo kršćanstvo, rimska je civilizacija bila dosegla svoj veliki sjaj. Vlast se rimska širila nadaleko, a književnost proživljavala zlatno doba. Ali rimsko društvo bilo je rastrovano. Bogata aristokracija provodila je život samo u uživanju. I sam narod zabavljao se svečanostima svake vrste. Ova na oči sjajna vanjština rimske civilizacije krila je u sebi duboke nevolje. Nepriznavanje dostojanstva čovječje osobe, despotizam na prijestolju, veliko nećudoređe, posvemašnja nemoć filozofije, književnosti i umjetnosti, da doskoče svim ovim zlima, to su elementi rastvaranja i rasula, što ih je u sebi nosila ova grčko-rimska civilizacija.

Rimska narodna vjera časna je doduše svojom starinom, pjesnička svojim obredima, ukoliko ti nijesu bili nemoralni, ali je spajala kult prirode s kultom rimskih heroja te prešla u puki formalizam a često i nemoralnost. Dakle religija bez ičega uzvišenog i svetoga, religija, koja ne može zadovoljiti unutrašnjega čovjeka. Ove teške rane iskvarene poganske civilizacije mogla je iscijeliti samo religija živa, koja jednako zadovoljava i um i srce i volju te diže dušu k Bogu istine, pravde i ljubavi.

Dolazi kršćanstvo i na riječi svojega božanskog Osnivača: »Idite po svemu svijetu i propovijedajte evanđelje svakomu stvorenju« (Mark. 16, 15) širi se među svim narodima i staležima. Katolička Crkva nesamo da pomalo osvaja sve staleže, nego ti svi staleži daju i mučenike za vjeru Isusovu. Stoga istraživati, iz kojih su društvenih slojeva bili mučenici, znači proučavati, kako je kršćanstvo prodiralo u različite narodne slojeve. Kršćanstvo predobiva za svoju nauku roba i bogataša, uka i neuka. — Apostoli, neuki ribari, okupljaju oko sebe nesamo svoje zemljake, nego i učene Grke i bogate Rimljane. Kršćanstvo je svladalo sve dosadašnje zapreke narodnosti, jezika, kulture i socijalnih razlika, ono okuplja oko sebe sve bez razlike. I tu se vidi ona božanska ustanova katoličke Crkve, koju vodi Duh Sveti.

I.

Katolička Crkva po zapovijedi svojega Božanskog Osnivača ne propovijeda vječne Istine samo odličnicima; ona ispunjuje riječ Isusovu »siromasima se propovijeda evanđelje« (Luk. 7, 22). Ovi siromasi u prvim vjekovima bili su robovi i niski stalež.

Ropstvo je jedna od najljućih rana staroga svijeta. U Grčkoj i u Rimu smatrahu roba za »stvar«. Pravnici ih stavljali u red teGLEĆE marve, »res mancipii«. Zato i piše mudrac S e n e k a: »Mi

zlostavljamo robove kao tegleću marvu.« Gospodar ih može svagdje predati nemoralnosti. To su bića, kako se izrazuje pravnik *Ulpijan*, »in quos stuprum non committitur«.

Jedva se počela Crkva širiti, i već u nju stupaju robovi. *Sv. Pavao* u svojim poslanicama opominje i savjetuje pokrštene robove. Nalaže im, da se pokoravaju svojim gospodarima kao Kristu. Uči ih, da oplemene svoju poslušnost i da sve rade »kao slugе Kristove čineći volju Božju od srca.« (Efež. 6, 5. 6.) Nastoji, da popravi njihov položaj, zato često u svojim poslanicama preporuča kršćanskim gospodarima, da postupaju s njima kao s braćom, jer »nema ni roba ni slobodnjaka . . . , jer ste svi jedno u Kristu Isusu.« (Gal. 3, 28) — Crkva ide i za tim, da se okupljuju robovi, zato se sakuplja novac, osnivaju blagajne, pa čak, kako piše *sv. Klement* papa u svojoj poslanici Korinćanima, i sami se kršćani daju u ropstvo, da bi izbavili svoju braću. — Obraćanim robovima priklanja se velika pažnja, stoga i *sv. Ignacije* na putu u mučeništvo piše *sv. Polikarp*u: »Ne prezri robova, ali pazi, da se oni sami ne uzohole.«¹

Robovi nesamo da primiše kršćanstvo, nego i u doba strašnih progona mučeničkom krvlju posvjedočiše svoje vjersko uvjerenje. Oni su radije podnijeli i najgore muke, nego da se odreknu svoje vjere. I ovdje se pokazala moralna sloboda mučenika, koja je često zaprepastila i same pogane. — Evo jednog odlomka iz mučeničkih akata ropkinje *Arijadne* iz Frigije. Prijavili je kao kršćanku, i zato bude dovedena pred sud. »Kako ti je ime?« zapi-ta je sudac. — Zašto ti tražiš moje ime? ja sam kršćanka! — Je li onaj tamo tvoj gospodar? — On je gospodar samo mojega tijela, a gospodarom moje duše samo je Bog. — Zašto se ti ne klanjaš bogovima, kojima se klanja tvoj gospodar? — Ja sam kršćanka, ja se ne klanjam nijemim idolima, nego Bogu živome, pravome i Bogu vječnome.«² — To je odgovor kršćanske ropkinje! Ropkinja *Blandina* iz Lyona mučena je svim mogućim mučilima i sva izmrcvarena i iznemogla s tolikom je jakošću podnosila ove strašne muke, da još na koncu kliče: »Kršćanka sam, i od nas nikakvo zlo ne dolazi!«³ — Ropkinja *Potamijena* u Aleksandriji,⁴ ropkinja *Felicita* u Kartagi,⁵ ropkinja *Sabina* u Smirni,⁶ rob *Vital* u Bologni,⁷ rob *Porfirije* u Cezareji⁸ i mnogo drugih podnijeli su muke i dali život za vjeru Isusovu. — Kršćanski ro-

¹ S. Ignatius, Ad Polyc., 4.

² Paul Allard, Dix lecons sur le Martyre (6. izd.), str. 160.

³ Eusebius, Hist. Eccl., V, 1.

⁴ Eusebius, Hist. Eccl., VI, 5.

⁵ Ruinart, Acta martyrum (ed. Ratisbonensis 1859), Passio SS. Perpetuae et Felicitatis, str. 134—136.

⁶ Ruinart, o. c., Passio S. Pionii et sociorum eius, str. 188.

⁷ S. Ambrosius, De exhortatione virginitatis, 1.

⁸ Eusebius, De mart. Palestinae, 11.

bovi ne strepe pred poganskim sucima, jer se osjećaju slobodnima. »Tko si ti?« zapita rimski prefekt Rustik roba *Evelpista*. On odgovori: »Rob sam Cezarov, ali kršćanin, od Krista sam primio slobodu i po njegovoj milosti istu nadu imam kao i ovi« (drugi nanožni robovi).⁹

Ovaj mučenik naziva se »Cezarov rob«. Cezarovi robovi ili Cezarci, kako se nazivlju, sačinjavali su posebni stalež, pa ćemo o njima koju napose reći. Bili su većinom zaposleni u carskoj palači, u uredima ili u provincijskom upraviteljstvu. Iz toga razabiremo, da je kršćanstvo već rano uhvatilo korijen i u samom carskom dvoru. — Sv. Pavao u poslanici Filipljanima piše: »Pozdravljaju vas svi sveti, a osobito, koji su iz doma careva« (Filip., 4, 22.), t. j. kršćanski sluge u carskoj palači. Luč kršćanstva upaljena u carskoj palači još za *Nerona*, nije prestala da sja kroz čitavo carsko doba. Usprkos strašnih progona uvijek je bilo Cezaraca kršćana u velikom broju. Ima ih pod *Markom Aurelijem* (161. - 180.), a još više pod *Komodom* (180. - 193.). Ima ih pod *Septimijem Severom* (193. - 211.), čijeg je sina *Karakalu* (211. - 217.) odgojila dojilja kršćanka »*lacte christiano educatus*«, kako piše *Tertulijan*.¹⁰ — Na početku vladanja cara *Valerijana* (253. - 260.), prije nego je počeo progoniti kršćane, bila je carska palača, kako piše *Eusebije*, tako puna kršćana, da je naličila kakvoj crkvi.¹¹ Kršćanski robovi bijahu osobito brojni prvih godina vladanja cara *Diolecijana* (284. - 305.), pa su u vrijeme njegova progona u velikom broju i umirali kao mučenici.¹²

II.

Drugi niski stalež, koji je Crkvi dao mnogo mučenika, bili su oni, koje Rimljani nazivahu »*humiliores, tenuiores*«, dakle zanatlije, mali trgovci, proletarci i ljudi bez stalna zanimanja. Država je ovim proletarcima davala hranu i tako ih odgajala u besposličanju. Čim se pojavila katolička Crkva, u gomilama lete, da prigrlu novu vjeru, koja im je davala garancije i za duhovna i za tjelesna dobra, a učila ih poštivati rad i radnika.

Sv. Pavao poslanicu Rimljanima završava dugim nizom pozdrava, koji su bili namijenjeni onima, što ih je on već prije poznavao, kao »ljudi iz *Narcisove* kuće« i »ljudi iz *Aristibulove* kuće«, a to su sudeći po njihovim imenima iz niskoga staleža. — Tacitovi podaci o rimskom požaru pokazuju, da je ovaj stalež bio temelj kršćanskog naroda u Rimu u to doba. *Neron*,

⁹ Ruinart, o. c., Acta S. Justini, str. 106.

¹⁰ Tertullianus, Ad Scapulam, 4.

¹¹ Eusebius, Hist. Eccl., VII, 10.

¹² Eusebius, Hist. Eccl., VIII, 6. — Laktancije - B. Lovrić, Kako umriješe progonaitelji Crkve, 15.

svalivši krivnju za rimski požar na kršćane, poče ih okrutno progoniti, a muke, kojima ih je mučio, upućuju samo na niski stalež, jer druge su muke bile namijenjene osobama odličnijega roda. Tacit nam riše i načine, kako su mučeni kršćani; neki su, kako je poznato, ušivani u životinjske kože i bacani pred pse, da ih rastrgaju, druge su propinjali na križ, treće spaljivali, četvrti su oblijepjeni smolom, te su ih obnoć palili mjesto bakalja. Neron nije samo ustupio svojih vrtova za mučenje, nego je i sam prisustvovao tim groznim prizorima.¹³

Prvi mučenici iz ovoga staleža posvetili su zauvijek svojom krvlju Vatikanski brežuljak, s kojeg će kroz sva stoljeća sjati luč istine i neustrašljivog kršćanstva.

»Acta martyrum« sačuvala su nam mnoga imena mučenika iz ovog staleža. Evo jednog odlomka iz mučeničkih akata sv. Serena. Kad je doveden pred sud vrtlar Seren, sudac ga zapita: »Kojega si roda? — Kršćanin sam, odgovori Seren. — Sudac mu opet reče: A gdje si se dosad sakrivao ili kako si izmakao, da ne žrtvuješ bogovima? — On odgovori: Bogu se svidjelo, da me očuva na životu dosad. Bio sam kao kamen odbačen od gradnje, ali sad će me Bog uzeti za svoju zgradu. Pa, kad hoće, da izadem na javu, pripravan sam trpjeti za njegovo ime, da imadnem dijela u kraljevstvu njegovu s drugim svecima. — Kad je ovo čuo sudac, žestoko se razljuti i reče: Jer si se dosad izmicao te prezreo zapovijedi careve sakrivajući se, i budući da nijesi htio bogovima žrtvovati, nalažem, da ti se odsiječe glava.« I odmah je odveden na stratište.¹⁴ — Ovo je bila nagrada za neustrašljivu vjeru vrtlaru Serenu. Takovih boraca za vjeru iz niskog staleža ima mnogo: pastir T e m i s t o k l o, pastir M a m a s,¹⁵ krčmar T e o d o t,¹⁶ četiri klesara iz Panonije, flautas F i l e m o n, ugljar A l e k s a n d a r¹⁷ i mnogo drugih.

I nadgrobni natpisi u katakombama potvrđuju nam, da je ovaj stalež dao Crkvi mnogo vjernika i mučenika. Čitajući te natpise mislio bi čovjek, da čuje gdje govori prosti rimski puk, i gdje drhće, kako kaže Tertulijan, njegova duša »prosta, neobrađena i prostodušna duša trga, raskršća i radionice.«¹⁸

III.

U Kristovu Crkvu ne stupahu samo robovi i siromasi, nego i rimska vlastela, pa čak i članovi carske dinastije.

Tacit i katakombe nam svjedoče, da je u Rimu bilo kršćana iz odličnijih porodica. — Tacit priča o P o m p o n i j i G r e c i-

¹³ Tacitus, Annales, XV, 44.

¹⁴ Ruinart, o. c., Passio Sancti Sereni martyris, str. 517.

¹⁵ S. Basilius, Hom., XXIII.

¹⁶ Ruinart, o. c., Passio sancti Theodoti Ancyran, str. 373.

¹⁷ S. Gregorius Nyss., Vita S. Greg. Thaum.

¹⁸ Tertullianus, De testimonio animae, 1.

ni, odličnoj rimskoj gospođi i ženi konzula A ula P la u c i j a, pobjednika nad Britancima. Pomponija je radi »stranog praznovjerja« (superstitionis externae rea), dovedena pred sud, koji je bio sastavljen od članova njezine porodice.¹⁹ »Tuđe praznovjerje«, što spominje Tacit, zbog čega je bila osuđena od svojih, nije bilo ništa drugo nego kršćanstvo. Po nekom natpisu u katakombama d e R o s s i u svojem djelu »Roma sotterranea« misli, da je ona imala unuka kršćanina.²⁰ Pripisuje joj i osnutak jedne grobnice na Apijskoj cesti.²¹

Drugo groblje iz istoga vremena, što ga osnovala gospođa iz carske porodice, jest groblje sv. D o m i t i l e na Ardeatinskoj cesti. Flavija Domitila, unuka cara V e s p a z i j a n a (69. - 79.), a nećakinja T i t a i D o m i c i j a n a, udala se za F l a v i j a K l e m e n t a, koji je bio konzul g. 95., a kršćanin kao i ona. — Kad je Domicijan počeo da progoni kršćane, Flavije Klement bude uhvaćen kao kršćanin, a Domitila bi otpremljena na neki otok. Budući da Domicijan nije imao djece, posini dva sina Domitile i Flavija Klementa, da ih učini nasljednicima. Kratko iza toga oni se više ne spominju, a možda su nastradali u revoluciji, u kojoj je i Domicijan poginuo. — Ta dva sina Domitile i Flavija Klementa bila su kršćani, i da su ostali na životu, možda bi već 200 godina prije K o n s t a n t i n a na rimskom carskom prijestolju sjedio kršćanski vladar.

Za vrijeme D o m i c i j a n o v a progonstva bilo je dosta rimske vlastele, koju je ovaj tiranin žrtvovao, jer su tobože snovale prevrat u carstvu (»molitores novarum rerum«).²² Jedan od ovih uglednih Kristovih svjedoka jest A c i l i j e G l a b r i o, konzul g. 91. U najstarijim Priscilinim katakombama na Via Salaria našla se grobnica Acilijâ, u kojoj su se članovi te kršćanske obitelji sahranjivali od 1. do 4. stoljeća.²³

Druga glasovita grobnica rimskih katakomba jest sv. C e c i l i j e mučenice, koja je bila iz vrlo ugledne rimske porodice. Grob sv. Cecilije postade jedno od glavnih središta groblja, koje je dobilo ime od pape sv. Kaliksta. U ovim su katakombama ukapali pape prva tri stoljeća, a nalaze se tu i grobni natpisi od najuglednijih rimskih porodica kao: C e c i l i j i, K o r n e l i j i, E m i l i j i, B a s s i j i, A n n i j i, J u l i j i, P o m p o n i j i i A u r e l i j i.²⁴ Iz ovih natpisa može se sastaviti cijela jedna zlatna knjiga kršćanskoğa plemstva u prva tri stoljeća. Ta rimska vlastela rado su davala svoja imanja, grobnice i vrtove, da dobiju relikvije kojeg mučenika. Stoga nije ni čudo, da imamo toliko mučenika i iz ovog

¹⁹ Tacitus, Annales, XIII, 32.

²⁰ De Rossi, Roma sotterranea, t. II. p. 363. (kod Allarda).

²¹ De Rossi, Roma sotterranea, t. I. p. 319. (kod Allarda).

²² Suetonius, Domit., 10.

²³ De Rossi, Bull. di arch. crist. 1888 - 1889. (kod Allarda).

²⁴ Albers, Hist. Eccl. t. I., p. 70.

najuglednijeg staleža, jer su se njegovi članovi jačali i sokolili u vjeri na mučeničkim grobovima svoje braće.

Iako su neki carevi — kao Valerijan g. 258. — živo nastojali da zapriječe širenje kršćanstva među rimskom vlastelom, nijesu u tom uspjeli. I u vrijeme najžešćih progona Crkva dobiva novih pristaša u najodličnijim porodicama, pa čak i u domovima ljutih progonitelja vjere.²⁵ Da se kršćanstvo širilo i na samom dvoru, svjedoče nam mnoga vrela. — Origen dopisuje s carem Filipom (244. - 249.) i njegovom ženom Severom.²⁶ Dioklecijanova žena Priska i kći mu Valerija bijahu krštene ili barem katekumene.²⁷ Stoga i Tertulijan smjelo dovikuje upraviteljima rimskih pokrajina: »Hesterni sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum, sola vobis reliquimus templa: Od jučer smo, a već smo sve napunili, gradove, otoke, utvrde, municipije, sudišta, sam tabor, kotareve, dekurije, palaču, senat, forum, vama ostavimo samo hramove.)«²⁸

Kršćanske vlastele nije bilo samo u Rimu, nego i u drugim provincijskim mjestima. G. 112. bitinijski upravitelj Plinije Mlađi javlja u poznatom pismu caru Trajanu, kako je u svom području naišao na velik broj kršćana svake dobi, staleža i oba spola, i kako se zbog vjere kažnjavaju smrću (Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam, vocantur in periculum et vocabuntur.)²⁹ Ovim se jasno potvrđuje, da je bilo mučenika iz svih pa i odličnijih staleža. — I tako je kršćanstvo već rano prodrlo u domove odličnika rimskoga carstva, i nesamo da su oni prigrlili kršćanstvo, nego su ga i herojskom odvažnosti ispovijedali ne mareći ni za svoj visoki položaj, ni za imanje, pa ne bojeći se ni same smrti.

IV.

Treći je stalež bio tako zvani »srednji«. Teško mu je odrediti pravu među, jer on je bio prijelaz između siromaha i vlastele. U ovoj društvenoj zajednici bili su većinom veliki trgovci i posjednici imanja, a često i članovi gradske uprave.

Sv. Pavao u svojim poslanicama obraća se na članove ovoga staleža, kad govori o djelima milosrđa (II. Kor., 9, 5—13); kad daje pravila, kako da žive s robovima (Efež., 6, 9); kad daje upute, da ne budu oholi i da ne prionu uz bogatstvo (I Tim., 6, 17). Dalje sv. Pavao dopušta efeskim ženama, da se kite, ali da ostanu u granicama čednosti, i da izbjegavaju zlato, biser i skupocjena odi-

²⁵ Tertullianus, Ad Scapulam, 3.

²⁶ Eusebius, Hist. Eccl., VI, 36.

²⁷ Laktancije - B. Lovrić, Kako umriješe progonitelji Crkve, 15.

²⁸ Tertullianus, Apologeticus, 37.

²⁹ Plinius, Epistolae 97.

jela (I. Tim., 2, 19). Isti savjet daje sv. Petar kršćanskim ženama maloazijskih crkava (I. Petr., 3, 3). — Sve nam ovo govori, da je među kršćanima bilo dosta vjernika iz imućnijih staleža.

Kršćanska zajednica 2. i 3. stoljeća imala je mnogo bogataša, i stoga se često spominju radi ljubavi, koju su iskazivali svojoj braći. Sveti A t a l, jedan od lionskih mučenika »muž glasovit« (vir valde celebris), kako kaže povjesnik Euzebije, bio je rodom iz Pergama, a došao je u Galiju radi trgovačkog posla. On je mučen g. 177. zajedno sa sv. B l a n d i n o m. Budući da je svoju braću mnogo pomagao, zvali su ga »stup i potpora naše zajednice« (qui columna et firmamentum Ecclesiae nostrae semper fuit).³⁰ — Članovi ovog staleža na svakom mjestu pokazuju svoju darežljivost prema Crkvi. Tako je Crkva u Rimu dobila samo od jednog kršćanina na dar 200.000 sesteraca.³¹

U ovaj stalež idu i učenjaci i književnici prvih vijekova. Kršćani bijahu brojni »na forumu« t. j. kao suci i advokati. — Zadnji apologeta prije svršetka progonstva, Arnobije, napisao je životopis učenijih ljudi, koji su u trećem stoljeću ušli u Crkvu, i kaže da su tu: »filozofi, govornici, pravnici, liječnici i gramatici, koji su prezreli staru vjeru i priključili se kršćanstvu (Tam magnis ingeniis praediti oratores, grammatici, rhetores, consulti iuris et medici, philosophiae etiam secreta rimantes magisteria haec expetunt, spretis quibus paulo ante fidebant).«³²

Kršćanski apologete prvih vijekova nesamo da perom brane istine katoličke vjere, nego za ovu istinu daju i svoj život. — Sv. J u s t i n mučenik odvažno i neustrašljivo ispovijeda sv. vjeru pred rimskim prefektom i kliče: Kršćanin sam! (Christianus ego sum). On je izdržao sve do konca života u svojoj stalnosti, premda je prefekt gledao na sve moguće načine, kako bi ga sklonio da žrtvuje bogovima i tako spase život, ali mu Justin sa svojim drugovima dovikuje: »Učini brzo što hoćeš, jer mi smo kršćani i idolima ne žrtvujemo (Fac cito quod vis, nos enim Christiani sumus, et idolis non sacrificamus).«³³ — Isto tako mučeničku smrt podnese i sv. C i p r i j a n g. 258.

I ovaj nam je eto stalež dao mnogo vjernika, branitelja kršćanske nauke i mučenika.

V.

Ostaje nam još da koju reknemo i o vojničkom staležu. Crkva se već od početka širila među vojnicima. Eno već sv. Ivan, preteča Isusov, krsti vojnike. (Luk., 3, 14) Sv. Petar krsti centuriona K o r n e l i j a. (Dj. Ap. 10.) Sv. Pavao propovijeda pretori-

³⁰ Eusebius, Hist. Eccl. V, 1.

³¹ Tertullianus, De praescr., 30.

³² Arnobije, II, 5 kod Jelenića, Povijest Hristove Crkve, I², 75.

³³ Ruinart, o. c., Acta sancti Justinii philosophi str. 105 - 7.

jancima u Rimu. (Filip. 1, 13) I tako vojnici već rano stupaju u katoličku Crkvu. Stoga i Tertulijan u svom djelu »Apologeticus« piše »implevimus et castra ipsa (napunili smo i sam tabor.)«³⁴ Ako gledamo na broj vojnika u rimskom carstvu, upravo se moramo čuditi velikoj množini mučenika vojnika.

Povijest nam svjedoči, da u svim mjestima, gdje su bili vojni tabori, u Italiji, Numidiji, Mauretaniji, Hispaniji, Aziji, Egiptu i duž Dunava mnogi vojnici pa i sami časnici žrtvovali život za vjeru. Poznat je slučaj kršćanske tebajske legije, koju je car Maksimijan dao najprije dva puta desetkovati, a kad preostali vojnici nisu htjeli da žrtvuju bogovima, dao ih je sve sasjeci. Pod Dioklecijanom na početku progona svi oni, koji nijesu htjeli žrtvovati bogovima, bili su tjerani iz vojne službe, pa su mnogi i životom platili svoje vjersko, kršćansko uvjerenje. Što je ostalo na životu, bilo je sad bez kruha i krova, jer im je vojnička služba bila stalno zanimanje. Saznajemo to od Euzebija, koji u svojoj »Crkvenoj povijesti« piše: »Pošto je nekakav rimski vojvoda, ne znam mu imena, stao da progona kršćanske vojnike, uzeo je pregledavati i brojiti one, koji su u vojsci služili, stavio im je na volju: ili da se pokore carskoj zapovijedi i zadrže svoj čin, ili, ako uskrate posluš, da izgube čin. I mnogi su vojnici kraljevstva Isusa Krista bez i najmanjeg oklijevanja voljeli ispovijest ovoga imena negoli svjetsku čast i sreću. Od ovih su nekoji nesamo izgubili čast, nego su i život žrtvovali za obranu vjere.«³⁵

I u zadnjem pokušaju progonstva pod Licinijem bi mučeno četrdeset vojnika kršćana u Armeniji.³⁶ Kršćanski vojnici izdržali su čvrsto sve napadaje svojih poganskih vladara, pretrpjeli su burne i krvave vjekove progona, ali su ostali čvrsti i jaki u svetoj vjeri: to su zaista bili Kristovi vitezovi.

Tako je eto Crkva trpeći proživjela prve vjekove. Gledala je, gdje teče krv stotina hiljada njezine djece, koja su junačkom smrću sjajno svjedočila njezin božanski izvor. Kroz duga tri vijeka sve zalihe, kojima je raspolagao duh poganstva: strahovita sila rimskoga carstva, filozofija iskvarena sofizmima, sjaj i čari pokvarene civilizacije, sve se to upelo, samo da se u korijenu uguši Crkva. I dok su neprijatelji klicali propasti i smrti mlade Crkve, ona odoljeva, ona se još jače afirmira; ona prelazi u miroljubivu ofenzivu, širi se i pobjednički osvaja zemlje i narode i vodi ih u naručaj Kristu Kralju, u koga nema ni Scita ni Barbara. I stoga je Tertulijan mogao doviknuti poganskim Rimljanima: »Sve više nas ima, kadgod nas kosite; sjeme je krv kršćana. (Plures effici-mur, quoties metimur a vobis; semen est sanguis Christianorum.«³⁷)

A. Zrno.

³⁴ Tertullianus, Apologeticus, 37.

³⁵ Eusebius, Hist. eccl. VIII 4.

³⁶ Gregorius Nyss., Oratio II. in XL martyres.

³⁷ Tertullianus, Apologeticus, 50.